

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

На правах рукопису

ІВАШКО Юлія Вадимівна

**ДОСВІД КОМПЛЕКСНОГО ВИВЧЕННЯ
АРХІТЕКТУРИ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ КИЇВЩИНИ
НА ПРОТЯЗІ ЇХ ФОРМУВАННЯ /ІХ - ХVІІІ ст. /**

18.00.01 - Теорія і історія архітектури та
реставрація пам'яток архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Київ - 1997

Дисертацією в рукопис.

Роботу виконано на кафедрі основ архітектури і архітектурного проектування Київського Державного технічного університету будівництва і архітектури.

Науковий керівник – кандидат архітектури, професор
ЧЕПЕЛИК Віктор Васильович

Офіційні опоненти – доктор архітектури, професор
ЛАВРИК Геннадій Іванович

кандидат архітектури, ст.наук.співроб.
КІЛЕССО Сергій Костянтинович

Провідна установа – інститут УКПРОЕКТРЕСТАВРАЦІЯ

Захист відбудеться 26 червня 1997 року о 13 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій Д 01.18.04 при Київському Державному технічному університеті будівництва і архітектури.
Адреса: 252037, Київ-37, Повітрофлотський проспект, 31, ауд.319.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського Державного технічного університету будівництва і архітектури.

Автореферат розісланий 15 травня 1997 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат архітектури, доцент

В.О.Тімохін

ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Культура українського народу увібрала в себе народні традиції та обряди, пісенну творчість, літературу, народне мистецтво та архітектуру. Ці складові елементи культури створюють образ народу і виступають основою його ментальності.

В українському народі органічно поєдналися - з одного боку - дотримання традицій православ'я і висока духовність, з другого - залишки поганських вірувань, обожнювання природи і ототожнювання людини з нею. Це поєднання двох таких різних джерел відобразилось в мистецтві та архітектурі, де поєдналися християнські традиції і мотиви, які прийшли ще з поганських часів.

В системі народних цінностей надзвичайно важливе місце займає дерев'яна церковна архітектура. Разом з тим, якщо церкви Західної України, Полісся, Поділля та Лівобережжя були досліджені і описані, то свідчення про церкви такого великого регіону як Київщина досить розрізнені і не створюють цілісної картини архітектури цього регіону. Донедавна церкви Київщини розглядалися лише в контексті етнографічних зон Полісся, Середньої Наддніпрянщини і Східного Поділля. Саме ж поняття "Київщина" трактувалось як суто адміністративно-територіальне.

В зв'язку з цим здається актуальним висвітлення особливостей архітектури дерев'яних церков Київщини на основі дослідження пам'яток та факторів, які вплинули на формування церковної архітектури. Неможливо висвітлити особливості храмового будівництва без розгляду природно-кліматичних, історичних особливостей, культурно-мистецьких подій, етнографічних регіонів, народного світогляду і релігійних традицій, тощо.

Багато питань, які стосуються безпосередньо вивчення дерев'яної архітектури, залишались досі поза увагою дослідників. Зокрема, це містобудівні аспекти народного церковного будівництва, висвітлення функціональних та планово-типологічних особливостей дерев'яних церков Київщини, виявлення залежності будівельного матеріалу від поширення певних порід в повітах Київської губернії і вплив породи дерева на довговічність і ступінь деталізації церков, композиційні рішення з просторовістю, об'ємністю та ін.

Однією з недосліджених досі галузей дерев'яної церковної ар-

хітектури Київщини та і всієї України є акустика. В роботі лише намічені основні напрями її дослідження та деякі попередні висновки на основі теоретичних розрахунків, які потребують обов'язкової перевірки на основі натурних вимірів та досліджень фахівців з акустики.

Питання композиційних і художньо-образних особливостей дерев'яних церков хоча і досліджувалось попередниками, проте Київщина як окремий регіон не розглядалась, а ці особливості викладались узагальнено для церков різних регіонів. Питання поєднання церковних канонів і архітектурних форм, відповідності зовнішнього членування внутрішньому, пропорції та метроритміки розглядались не достатньо повно. Це ж стосується і систематизації типів народних орнаментів, які зустрічаються в церквах Київщини. Не було висвітлено описи дерев'яних церков Київщини в художній літературі, літературні описи були відокремлені від архітектурознавчих.

Нарешті, не було виявлено основних архітектурних зон, на які поділяється Київщина, не виявлено, які школи тут сформувались.

Визначення особливостей дерев'яного церковного зодчества стало об'єктом дослідження таких видатних мандрівників та вчених, як П.Алепський у XVII ст., Д.Ляфліз /Деляфліз/, Л.Похилевич, П.Глазунов, М.Закревський та М.Захарченко, М.Соколовський в XIX ст., В.Карпович, І.Каманін, В.Щербіна, В.Кричевський, Є.Сіцинський та В.Січинський, Г.Павлуцький, О.Уваров, О.Новицький, Й.Стрижовський, К.Мокловський, Ф.Шміт, В.і Д.Щербаківські, В.Залозецький на початку XX ст., М.Драгана, С.Таранушенка, П.Юрченка, Г.Логвина, Ю.Асєєва, В.Чепелика, І.Могитича, С.Кілессо, В.Завади. Цікаві матеріали з питань дерев'яної церковної архітектури були опубліковані в "Єпархиальних ведомостях", в збірниках наукових праць товариства імені Шевченка, в "Збірнику секції мистецтв" та ін.

Систематизацією дерев'яних церков займалися І.Каманін, В.Щербіна, Є.Сіцинський та В.Січинський, Г.Павлуцький, В.і Д.Щербаківські, М.Драган, С.Таранушенка, П.Юрченко, Г.Логвин, В.Чепелик, С.Кілессо, В.Завада та ін.

Щодо поглядів на витoki дерев'яної церковної архітектури, то тут вчені дотримувались різних поглядів: наприклад, В.Карпович та Г.Павлуцький виступали за місцеве походження церков, хоча не виключали впливу візантійських аналогів, М.Соколовський та Є.Сіцинський виступали за візантійське походження дерев'яних церков,

В.Залозенький - за західні впливи, за повну самобутність - В.Карпович, К.Мокловський, О.Уваров, В.і Д.Шербаківські та В.Кричевський. Можливість візантійських впливів в поєднанні з місцевими традиціями відзначав і О.Новицький. Питання пропорційності в народному зодстві досліджувалось С.Таранушенком, П.Юрченком, В.Самойловичем, В.Чепеликом.

В означеному переліку найбільш серйозними роботами в галузі дослідження дерев'яної архітектури були праці Г.Січинського та В.Січинського, Г.Павлуцького, В.і Д.Шербаківських, М.Драгана, С.Таранушенка, П.Юрченка, Г.Логвина, Ю.Асеева, В.Чепелика. Найбільш розширені узагальнюючі таблиці /правда, переважно по церквах Західної України/ були складені М.Драганом.

Архітектура дерев'яних церков окремих регіонів України /Полісся, Поділля, Лівобережжя, Західна Україна/ досліджувалась багатьма видатними вченими, які присвятили її вивченню багато наукових робіт. Стан же вивчення дерев'яної архітектури Київщини залишався незадовільним, на основі дослідження наукових робіт попередників свідчення про дерев'яні церкви виступають розрізненими і недостатньо повними. Сучасний розвиток суспільства на Україні, який звернувся до вивчення найціннішої частини своєї історико-культурної спадщини; особливо потребує знання столичного регіону. Виникла необхідність комплексного розгляду архітектури дерев'яних церков в загальному контексті історичних та культурно-місцевських особливостей Київщини. Висвітлення питань, які були згадані вище і які досі залишалися поза увагою дослідників, визначило характер роботи.

М е т о ю д о с л і д ж е н н я є виявлення і узагальнення особливостей церковної архітектури Київського регіону, виділення архітектурно-етнографічних зон на цій території і основних шкіль народного культового будівництва, які тут склалися.

З а д а ч і д о с л і д ж е н н я .

1. Виявлення факторів і їх впливів на характер дерев'яної церковної архітектури.

2. Визначення містобудівного аспекту церковного будівництва.

3. Дослідження функціонально-типологічних і конструктивних особливостей з систематизацією планів церков, типів конструкцій, виявленням акустичних особливостей.

4. Характеристика композиційних рішень та художньо-образ-

них особливостей дерев'яних церков Київщини, яка передбачає розгляд основних принципів просторової і об'ємно-просторової композиції, її пропорційних відношень та метроритміки, деталізації, тощо.

Методика дослідження. З метою отримання висновків використовуються науково-теоретичні методи дослідження, які включають вивчення історико-архітектурних, літературних, архівних джерел, ознайомлення з об'єктами в натурі, проведення обмірів та виконання малюнків і креслень, типологічну систематизацію рішень, порівняльний аналіз церков, тощо.

Об'єктом дослідження виступають дерев'яні церкви Київщини.

Предметом дослідження є загальний процес формування та розвитку дерев'яних церков Київщини в період з IX до поч. XIX століть, з переважною увагою до XVII-XVIII ст.

Автором були зібрані матеріали, які стосуються існуючих та втрачених дерев'яних церков IX-поч. XIX ст., загальна кількість яких становила близько 2318 церков, з них збереглося досьогодні лише 27 /1%.

Межі дослідження охоплюють територію Київщини із врахуванням найбільшого наближення цих кордонів до архітектурно-етнографічного ареалу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дерев'яні церкви Київщини вперше зведені в єдину систему, на основі літописних, наукових, художньо-мистецьких джерел встановлена загальна кількість дерев'яних церков, загальні кількісні показники їх групування за типологічними ознаками: 1-, 2-, 3-, 5-верхі церкви та церкви з опасаннями і без них, із врахуванням тих, що не збереглися, але зображення яких дійшли до нашого часу. Крім того, визначено кількість церков, збудованих в кожному з повітів на трьох етапах церковного будівництва /IX-XIII, XIV-XVIII, XIX-XX ст./. Спираючись на роботи попередників, автор подає загальну картину виникнення та розвитку дерев'яних церков Київщини, розглядаючи її згідно з природно-кліматичними умовами, історичними процесами, етнографічними, соціокультурними та містобудівними факторами. Складено термінологічний словник дерев'яного будівництва.

Практичне значення роботи визна-

чається актуальністю при вивченні дерев'яної церковної архітектури, ряд висновків може бути використаний для аналізу існуючих пам'яток та проведення реставраційних робіт. Нове церковне будівництво ще не має під собою ґрунтовних підвалин, тому викладені положення дають можливість проектування нових храмів згідно з композиційними особливостями і традиціями, виробленими народними майстрами. Це допоможе запобігти еkleктиці в сучасному церковному будівництві, сприятиме правильному підходу до реставрації, експлуатації та відбудови існуючих пам'яток.

Можливим здається також розширення експозиції Музеїв просто неба в с.Пирогів та м.Переяслав-Хмельницький за рахунок відтворення на основі існуючих обмірів однієї чи кількох найвизначніших церков-пам'яток з зазначеного переліку: м.Трипілля, Тараша, с.Велика Березянка, Лісовичі, Дибинці, Сverdликів, Медведівського монастиря та деяких інших, які за гармонійністю форм і досконалістю композиції перевершують майже всі існуючі нині дерев'яні церкви /крім, хіба що, церков с.Зарубинці, Тулинці та Дашів/.

На захист виносяться питання містобудівних, функціонально-типологічних, конструктивних, композиційних, художньо-образних особливостей дерев'яних церков Київщини з їх класифікацією, визначенням основних архітектурних зон і шкіль та стадій розвитку.

Обсяг та структура роботи - 188 сторінок друкованого тексту, 56 таблиць ілюстрацій, які вміщують схеми, креслення, малюнки, фотографії. Натурні зображення представлені в малюнках, кресленнях та фотографіях, виконаних автором. Бібліографія складається з 231 позиції. В додатках до основної частини дисертації автором складено посторінкові примітки, термінологічний словник дерев'яного будівництва, що містить 321 термін.

Основні положення дисертації розкриті в доповідях автора на 52-й, 53-й, 54-й, 55-й та 56-й науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу Київського Державного технічного університету будівництва і архітектури в 1991-1996 роках, на Міжнародній конференції "Діяльність музеїв просто неба у збереженні культурної спадщини та відродженні духовностей народу", присвяченій 25-й річниці створення Музею народної архітектури та побуту України в 1994 році, та в 16 публікаціях в журналах та

газетах Києва.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

Подана робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та додатків, які включають посторінкові примітки, перелік літератури, словник термінів та ілюстрації.

У вступі пояснюється актуальність дослідження, визначається мета та завдання роботи, проводиться огляд історії дослідження дерев'яної церковної архітектури, аналізуються літописні, архівні, наукові та літературно-мистецькі джерела. Визначено, які об'єкти розглядалися кожним з дослідників, які аспекти проїшли поза їх увагою і потребують більш глибокого розгляду. Там же висвітлено структуру та характер роботи.

У першому розділі, який має назву "Загальний огляд", подається зв'язок між природно-кліматичними, територіально-історичними, філософсько-світоглядними, етнографічними і антропологічними особливостями Київщини і її дерев'яною церковною архітектурою. Природні, економічні, етнокультурні та державницько-політичні умови вплинули на історичні процеси, які, в свою чергу, зумовили зміну кордонів Київщини в різні часи. Внаслідок цього дерев'яна архітектура зазнавала то розквіту в часи економічного, політичного та національного піднесення, то, навпаки, занепаду в часи воєнних, політичних та економічних лихоліть.

Мальовничий рельєф Київської землі сприяв створенню шедеврів містобудівних ансамблей, де дерев'яна церква ставала невід'ємним елементом сільського чи міського ландшафту, особливо коли була домінантою, органічно вписуючись в навколишній пейзаж.

Найбільша кількість дерев'яних церков витворилась в центрах політичного, духовного, торговельного та культурно-мистецького життя. В часи князівські /IX-XIII ст./ зростання кількості об'єднаних навколо Києва земель сприяло швидкому розвитку дерев'яного будівництва. Образ церкви мав узагальнюватись, тиражуватись, оскільки дерев'яні церкви будувались на замовлення князя майстрами-древоділами в різних місцях.

Ослаблення Київської Русі, починаючи від смерті Ярослава, занепад Київщини по татаро-монгольському погромі прямо позначилися на дерев'яному церковному будівництві. Відродження Київщини за часів литовського панування, а потім в часи козацькі сприяло

відновленню дерев'яного будівництва. Спочатку фундаторами церков була патріотична верхівка - православні князі та шляхта, потім місце її зайняли місцеві громади ремісників і козацтво, як захисники національної церкви. Краші зразки дерев'яного церковного будівництва були створені при безпосередній участі їх фундаторів і ктиторів, козацьких старшин, простих козаків, городян.

В роботі зроблена спроба встановити зв'язок між особливостями рішення народного костюму, житлових будинків і типами дерев'яних церков. На основі їх розгляду простежуються процеси формування дерев'яної архітектури внаслідок взаємодії двох складових частин - автохтонної культури та принесеної внаслідок міграцій, а частково і запозиченої, а також завдяки впливу стадіально-стильових явищ європейської архітектури. Можна виділити зв'язок народної орнаментики і народного костюму з типами дерев'яних церков. Регіони з малоорнаментованими, небагаторусними монохромними типами костюму /Полісся/ відповідають низьким нерозвиненим вгору церквам, регіони, де переважають поліхромні активно структуровані багаторусні типи народних костюмів і барвиста орнаментика /південна Київщина/, - церкви високі, багаторусні. Найпростіші типи дерев'яних церков походять від хати, зв'язок між церквою і хатою простежується і в спільних орнаментах, в оздобленні вікон і дверей, в прикрашенні інтер'єру рушниками та квітами, тощо.

Дерев'яна церковна архітектура виникла на стику офіційного візантійського православ'я і глибинних дохристиянських традицій. В несприятливих умовах релігія, культура і мораль та, відповідно, і дерев'яна архітектура занепадали, тоді як в сприятливих умовах національна церква ставала провідником духовного і культурного життя.

В другому розділі розглядаються містобудівні та функціонально-конструктивні особливості дерев'яних церков.

Раніше дерев'яна церква займала головне, найбільш мальовниче, розкрите з усіх боків місце в забудові села. Більшість старих сіл Київщини в XVII-XVIII ст. були малодвірними, вільно розташованими і складалися з окремих частин-кутків, кожен з яких нерідко мав свою церкву. Серед вільно розташованого села виникав своєрідний громадський центр - майдан або площа, де збиралися люди і де найчастіше ставили церкву. Основні варіанти розміщення церков в за-

будові такі: I - відносно рельєфу: 1/ на пагорбі, 2/ в низині
II - в структурі населеного пункту: 1/ в центрі, 2/ на околиці,
3/ на кутках.

Розташування церкви на пагорбі в центрі села зустрічається найбільш часто, тоді як розташування церков в низині трапляється рідко. Можна назвати п'ять основних типів розташування церков в старих селах відносно вулиці, найбільша кількість церков знаходилась в центрі села - біля дороги чи з відступом від неї. Орієнтація церкви стосовно вулиці значення не мала, визначальною була східна орієнтація віктаря.

До складу церковної садиби входили: церква, дзвіниця, часом - комора, часто - посвячений цвинтар. Ця частина садиби найчастіше огорожувалась парканом. На відміну від XIX ст. /синодальний період/, до поч. XIX ст. канонічних вимог щодо розміщення дзвіниці і церкви відносно входу до садиби не було. Відомі два варіанти розміщення дзвіниці відносно церкви: стоїть окремо і прибудована до церкви. Другий тип був поширений в синодальний період, перший зустрічається в старих церквах, на його основі утворюється три основні варіанти розташування дзвіниць.

Функціонально-структурними елементами церкви були бабинець, основна нава, віктар, ризниця та паламарня. В давні часи в церквах люди розташовувались згідно статі та віку. Таких схем відомо чотири. В західному зрубі, а іноді біля північної стіни центрального зрубу було місце для жінок, дівчата нерідко стояли окремо, ближче до центру основної нави. Чоловіки групувались біля південних дверей, біля північної стіни центрального зрубу, парубки стояли біля західної стіни центрального зрубу. В центрі основної нави ближче до солеї стояли діти /окремо хлопчики і дівчатка/, перед ними - сільська старшина. Таке розташування людей у відправі не суперечило функціональній схемі обряду.

Питання генези дерев'яних храмів, типології церков цікавило багатьох вчених, починаючи з В.Карповича і закінчуючи П.Юрченком, Г.Логвином, В.Асєєвим, В.Чепеликом. На території Київської губернії виділяються дво-, три- та п'ятизрубні церкви з однією, двома, трьома та п'ятьма банями. Встановлено вісім можливих типів двозрубних церков, двадцять вісім типів тризрубних церков та шістдесят типів хрещатих п'ятизрубних церков. Найбільш поширеним був тип тризрубної триверхої церкви.

Можна виділити три основні групи дерев'яних церков: первісні, з використанням архаїчних форм, бароккові, змішані - з поєднанням особливостей перших двох, а також ті, які мали прибудови, зроблені в часи класицизму-ампіру або синодального будівництва. Поряд з церквами інших повітів, окремо розглядаються київські дерев'яні церкви, оскільки Київ завжди був центром політичного, економічного, духовного та культурного життя. На жаль, в XIX-XX ст. київських церков залишалося мало, тому точно проаналізувати можна лише деякі з них. В цілому для київських церков характерні поліські традиції дерев'яного будівництва, які з часом зазнали сильних впливів стилю барокко.

На довговічність, кількість та образність церков впливала наявність чи відсутність якісного будівельного матеріалу. Ареал поширення певної породи співпадає з матеріалом церков на цій території. В зоні Київського Полісся церкви переважно соснові, в центральній та південній Київщині - дубові. Можна виділити дві групи дерев'яних церков: церкви з брусів /під обшивання/ і церкви з кругляків /без обшивання/. Більшість церков Київщини були збудовані з брусів /під обшивання/.

Перехід від квадрату стін зрубу до гранчастого верху відбувався за допомогою заломів чи парусів, конструкція жорсткості зрубу забезпечувалась ригелями або мала т.зв. похилі клини /безригельна/. Стіни з'єднувались в кутах замками. Зрубна конструкція відзначалася міцністю, вона була розрахована на сприйняття тривалих навантажень. Завдяки таким конструктивним засобам, як зміщення верхів від центрів зрубів до головної осі або до центру, нахил стін зрубів, пірамідальність композиції ліквідувалось переобтяження граней центрального зрубу вагов зрубів суміжних. Для захисту підвалин від дощу, а людей від негоди в деяких церквах використовували опасання.

Якість звучання в церкві залежала від форми зрубів, місця кліросів, розмірів церкви, ярусності, наявності арок-вирізів.

В третьому розділі, який має назву "Композиційні і художньо-образні особливості дерев'яних церков Київщини", виявлені основні принципи побудови композиції, пропорційності, метроритміки та масштабності церков, розглянуто характер окремих частин церкви і деталей. В основі композиції лежить відповідність церковній символіці, гармонійне сполучення об'ємів, ярус-

ність, всефасадність та симетричність. Композицію внутрішнього простору слід розглядати на таких основних прикладах: "восьмерик на четверику" та "восьмерик на восьмерику". Кожен з цих прикладів утворює свій ряд, на основі збільшення кількості ярусів, які розкриваються в інтер'єрі. В церквах Київщини виділено три основні типи ліхтарів: декоративний, сліпий і освітлений.

Дерев'яні церкви Київщини були побудовані на основі пропорційних відношень - цілочислених та іраціональних, на основі модулю - ліктя чи тонорища. Проаналізовані церкви вкладаються в пропорційну формулу $1:\sqrt{3}$, відношення на основі сторони та діагоналі центрального зрубу та на основі модулю-тонорища М, де М - 40-50 см. Ритмічні ряди церков складаються з співвідношення стін ярусів та дахів ярусів, так само як і вікон центрального верху. Висота стін ярусів зменшується вгору, тоді як висота дахів може або збільшуватись вгору, або зменшуватись. Маківка збільшується, щоб завершити ряд.

Масштабність дерев'яних церков пов'язана з розмірами людини, з розмірністю частин об'єму, з розмірністю цілого і співвідношення церкви і навколишнього середовища. По відношенню до навколишньої забудови та природного оточення виділяють: 1/ контрасне домінування; 2/ нюансне домінування; 3/ церква підпорядковується оточенню. Масштабність визначається композицією, розчленуванням фасадів, кількістю ярусів, тощо. Нерозчленовані церкви виглядають більш масивними. Визначальниками масштабності виступають також верхи, вікна і двері, для підсилення перспективності вікна можуть зменшуватись вгору, розмірами вікон і їх формою можуть виділятися головні і другорядні об'єми.

В церквах Київщини виявлено п'ять типів верхів: поліський, південно-васильківський, правобережно-наддніпрянський, східно-подільський з трьома різновидами та "слобожанський".

Церкви, що тяжили до Поділля, мали найбільший нахил стін, поліські - найменший. Використання нахилу стін до центральної осі "збирало" всю композицію до центру, тектонічно розподіляло вагу, забезпечувало разом з нахилом заломів багаторазове відбиття звуку, створювало своєрідний стереоефект.

Найбільш характерною для Київщини була вертикальна обшивка зрубів, яка сприяла ілюзійному підвищенню церков і мала не тільки естетичні, а й конструктивні та експлуатаційні переваги.

В дерев'яних церквах прикрашали різьбою одвірки, лиштви, карнизи, скоби, іконостаси. Кожний орнамент мав своє місце розташування. Так, найчастіше мотив вервечки можна побачити на сволоках і одвірках, на профілі піввала, ови /іоніки/ тільки на чверті вала, об'ємне різьблення по ребру дошки або балки зустрічається тільки на церковних скобах. Зустрічаються старі орнаменти /до XVII ст./ : зубчики, нігті, бочечки, вервечка, косиця, трикутнички, ромби, Т-подібні мотиви, половинки "нерських перців", та нові орнаменти /XVIII ст., перейшли в часи барокко з кам'яної архітектури/: ови, намиста, сухарики.

Різноманітність відзначалось оздоблення арок-вирізів, стовпчиків, іконостасів. Скульптура використовувалась для оздоблення інтер'єрів переважно в тих повітах, де були сильними поліські впливи. Хоча, поряд з різьбленням, розписи в інтер'єрах церков Київщини зустрічалися рідко, відомо близько 20 церков, які мали розписи фрагментарного характеру.

Особливе місце займає образ дерев'яних церков в художній літературі - у Т.Шевченка, М.Гоголя, І.Нечуя-Левицького, К.Паустовського.

Після розгляду основних особливостей дерев'яної церковної архітектури Київщини можна сформулювати деякі висновки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Дослідження адміністративних, історичних, етнографічних, мовних, антропологічних, архітектурних чинників виявили вплив зовнішніх факторів на формування дерев'яної церковної архітектури Київщини.

Можна виділити такі основні варіанти розміщення церков:

- I - відносно рельєфу: 1/ на пагорбі, 2/ в низині
- II - в структурі населеного пункту: 1/ в центрі, 2/ на околиці, 3/ на кутках.

На архітектуру церков, композицію зрубів, місце та кількість вікон і дверей вплинула функціональна схема культової відправки. Взагалі за кількістю зрубів на Київщині виділяються двозрубні, тризрубні та п'ятизрубні церкви. Можна назвати вісім типів двозрубних церков, двадцять вісім типів тризрубних і шістьдесят типів п'ятизрубних церков. Зруби були прямокутними, витягнутими

як по горизонталі, так і по вертикалі, квадратні, гранчасті - повністю чи тільки з зовнішнього боку. Досить поширеним було сполучення квадратних зрубів з гранчастими.

За кількістю верхів на Київщині виділяються одно-, дво-, три- та п'ятиверхі церкви, з яких найбільш поширеним є тип триверхої тридільної церкви.

Переважає на територіях окремих повітів колишньої Київської губернії певних порід дерев відбивалось і в дерев'яному церковному будівництві. Там, де церкви будували з якісної деревини, вони були більш високими, міцними і замінялись рідше. Найбільш поширеними породами для будівництва були сосна та дуб. Дахи, намети та бані церков вкривались дранкою, гонтом, соломкою, дубом, очеретом, а з XIX ст. - бляхом.

Акустика в дерев'яних церквах залежала від конфігурації зрубів, місця кліросів, розмірів церкви, її внутрішнього об'єму. В високих ярусних церквах міг виникати ефект гулкості, тоді як в низьких приземкуватих церквах звук швидко згасав, ставав металевим.

В основі композиції дерев'яних церков лежить гармонійне сполучення об'ємів, ярусність, всефасадність і симетричність. Проаналізовані церкви вкладаються в основні пропорційні формули на основі цілочислених відношень, відношення $1:\sqrt{3}$, на основі сторони та діагоналі центрального зрубу та на основі модуль-топориза, де M - 40-50 см.

В церквах Київщини можна виділити п'ять основних типів верхів.

В оздобленні одвірків, лиштв, скоб, іконостасів широко використовувалось різьблення. Найбільш часто зустрічаються орнаменти: зубчики, нігті, бочечки, вервечка, косиця, трикутнички, ромби, T-подібні мотиви, половинки "перських перців", ови, намиста, сушарки.

На основі розгляду загальних чинників, містобудівних, функціонально-типологічних, конструктивних, композиційно-образних особливостей дерев'яних церков можна виділити на території Київщини дві архітектурні школи: центрально-поліську та середньонадніпрянську київську /сюди включається і школа з подільськими впливами/. Для центрально-поліської школи характерні архаїчні форми низьких церков на простих тридільних планах /найчастіше восьмигранні на чотирьох вершках/. Середньонадніпрянська київська школа формувалась як перехідна між Поділлям і Лівобережжям, виникла вона на основі вза-

сморді центральнo-поліської та подільської шкіл і виробила баштовий тип церков на ускладненому три- або п'ятидільному плані.

На території Київської губернії виділяються три архітектурно-етнографічні регіони.

Характерною київською школою можна вважати середньонаддніпрянську київську і говорити про Київщину в межах цієї школи. Розвиток форм йшов від найпростіших до багатоярусних. Модель формування дерев'яної архітектури Київщини склалася на основі зв'язку між природними, ландшафтними, етнографічними, містобудівними, культовими, історико-міграційними, конструктивно-технічними та стадіально-стильовими особливостями. Головна відмінність церков Київщини полягає в виробленні витонченого баштового типу церков та церков київсько-подільського типу, в особливих формах верхів, в орнаментіці, тощо. Київщина виступає зв'язуючим елементом між західним і східним регіонами. В архітектурному плані Київщина займає таке ж важливе місце, як і суміжні регіони, що підносять її до рівня як загальноукраїнського, так і світового значення.

Список наукових праць, опублікованих по темі
дисертації:

1. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Пам'ятки дерев'яної архітектури Києва ХІУ-ХУІІІ століть. // Міністерство культури України Національна парламентська бібліотека України Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. - К., 1995. - Вип.І. - 15 с.
2. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Дерев'яні церкви Київщини // Київська Старовина. - 1994. - № 5. - С.62-66.
3. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Дерев'яні церкви Київщини: історія і сучасність // Вітчизна. - 1994. - № 9-10. - С.138-142.
4. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Дерев'яні шедеври Київщини // Наука і суспільство. - 1994. - № 11-12. - С.14-16.
5. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Дерев'яна церковна архітектура: погляд крізь віки // Людина і світ. - 1995. - № 9. - С.37-39.
6. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Секрети давніх майстрів // Людина і світ. - 1996. - № 7. - С.6-9.
7. Ю.В.Івашко-Бадзюх. Дерев'яні церкви Києва // Старожитності. - 1993. - № 7-8. - С.21.

ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ КИЇВЩИНИ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- — — — — ЕТНОГРАФІЧНІ КОРДАНИ ПОЛІССЯ ЗА В.САМОЙЛОВИЧЕМ
- — — — — ЕТНОГРАФІЧНІ КОРДАНИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІССЯ ЗА В.ЗАВАДКО
- - - - - ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА В.САМОЙЛОВИЧЕМ:
1-Полісся 2-Поділля 3-Середнє Наддніпрянина/Подніпряння/
- ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ЗА П.ЮРЧЕНКОМ
- РАЙОНУВАННЯ НАРОДНОГО КОСТЮМУ /А-Полісся, Б-Наддніпрянина/
- □ □ РАЙОНУВАННЯ ЖИТЛА ЗА Т.КОСИНОЮ / I - ПОЛІСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ, II - ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОБЕРЕЖНИЙ, III - ПІВДЕННО-УКРАЇНСЬКИЙ

МАСШТАБНІСТЬ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ

СТВОРЕННЯ ЕФЕКТУ МАСШТАБНОСТІ ЗАДАКИ СТІНАМ ЗРУБУ

СТВОРЕННЯ ЕФЕКТУ МАСШТАБНОСТІ ЗАДАКИ РЯДУ ВІКОН І ДЕРЕВ

ТИП НЕРОЗЧИСЛЕНІ ОБ'ЄМИ		РОЗЧИСЛЕНІ ОБ'ЄМИ		ВІКНА		ДЕРЕВ'ЯНІ ВІКНА	
ТИП 1- ПОЛОСК БІЛЬШЕ ДО КАРНИЗУ		ТИП 2- ПОЛОСК БІЛЬШЕ ДО ЛЮДИНИ		ПЕРСПЕКТИВНЕ ЗМЕНШЕННЯ ВІКОН ВГОРУ		ТИП 3 СКЛАДНО-ПОДІЛЬСЬКИЙ ВІКОН	
<p>° ЦЕРКВИ КОПІСЬКО-ПОЛІСЬКОГО ТИПУ НА КВАДРАТНОМУ ПЛАНІ</p>							
	с. ДОРОГІНКА/РЕК/	м. ТАРАША/РЕК/	с. ЗАРУБИВЦІ/РЕК/	м. КУЧЕМ			
							
	с. СИМОНІВКА	с. СОЛОВІВКА	/РЕКОНСТРУЦІВ/ С. КРЕНІВІ	/РЕКОНСТРУЦІВ/ С. ЛАШЧИВІ			
<p>° ЦЕРКВИ КОПІСЬКО-ПОЛІСЬКОГО ТИПУ НА КВАДРАТНОМУ ПЛАНІ</p>							
	с. САБАРКА	с. ТОБІАН	с. ХОХІВЦІ	с. ДАШЧИВКА			
<p>° ЦЕРКВИ КОПІСЬКО-ПОЛІСЬКОГО ТИПУ НА КВАДРАТНОМУ ПЛАНІ</p>							
	с. КОЖАНКА	с. МОШНИ	с. МОШУРІВ	МЕДВЕДІВСЬКИЙ МОН			

° ПРИМ. ВІЗЯТО ХАРАКТЕРНИЙ ТИП

° ПРИМ. РОЗГЛЯНОТО НАБІЛЬШІ ПРОСТИНІ І СКЛАДНИЙ ТИП

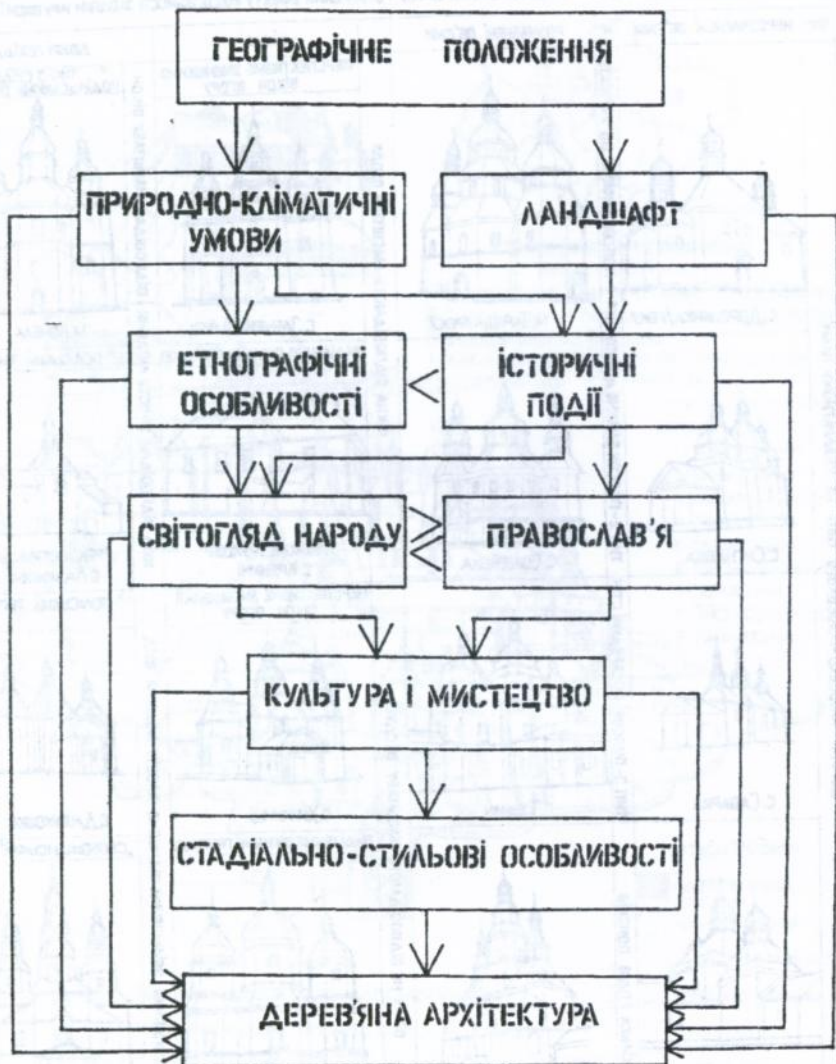
ВІКНА ВІДПОДАЮТЬ МАСШТАБУ ВГОРУ

ВІКНА НЕ ВІДПОДАЮТЬ МАСШТАБУ ВГОРУ

ВІКНА ВІДПОДАЮТЬ МАСШТАБУ ВГОРУ

ВІКНА ВІДПОДАЮТЬ МАСШТАБУ ВГОРУ

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ КИЇВЩИНИ

Ивашко Ю.В. Опыт комплексного изучения архитектуры деревянных церквей Киевщины на протяжении их формирования /IX-XVIII ст./ . Рукопись диссертации представлена на соискание ученой степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01.- Теория и история архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Киевский Государственный технический университет строительства и архитектуры. Киев, 1997.

В диссертации рассмотрен общий процесс формирования и развития деревянных церквей Киевщины в период с IX до начала XIX ст. Исследования представляют общую картину становления деревянной архитектуры с рассмотрением природно-климатических, исторических, этнографических и социокультурных факторов, а также градостроительных, функционально-конструктивных, композиционных и художественно-образных особенностей. Определено общее количество деревянных церквей на Киевщине с группировкой их в единую систему, место Киевщины среди других регионов Украины и модель формирования деревянной культовой архитектуры.

Ключові слова: дерев'яні церкви, архітектурно-етнографічні зони, школи народного культового будівництва.

Ivashko J.V. Experience in Complex Investigation of the Timber Churches Architecture in Region of Kiev in its Development /the 9th - 18th centuries/. The manuscript of the thesis is presented for soliciting the master's degree in architecture, speciality 18.00.01.- Theory and History of Architecture, Restoration of Architectural Legacy. Kiev, 1997.

The thesis examines the general process of origin and development of timber churches of Kiev's region in the 9th to early 19th centuries. The research presents the general view of the formation of wooden architecture with due regard for environment-climatic, historical, ethnographical and social-cultural factors as well as the town-building, functional, compositional and artistic features. The timber churches of Kiev's region were determined in their number and systematized. The place of Kiev's region among other Ukraine's regions as well as the model of development of sacred wooden architecture were fixed.

Ю. Івашко

AB 37.808
AB 37.808

Підписано до друку 28.04.97р. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 155.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86